
Een blank isolement: buitenlandse ontwikkelingswerkers in Afrika

M.L. van Vlijmen-van de Rhoer

Inleiding

Gedurende een verblijf van twee jaar in Malawi, waarin mijn man en ik als docent aan de universiteit verbonden waren, hebben wij nauwelijks Malawianen leren kennen. Daarin waren wij geen uitzondering: van de ruim 50 westerse docenten onderhielden slechts hoogst-enkelen vriendschappelijke contacten met Afrikanen. Alle overigen brachten hun vrije tijd door in exclusief-blank gezelschap. Behalve teleurgesteld waren velen van ons daar boos over, te meer daar we de situatie niet op bevredigende wijze konden verklaren, laat staan doorbreken.

Na terugkeer in Nederland verzekerden mensen die zelf direct bij ontwikkelingssamenwerking betrokken zijn (geweest) mij, dat vele ontwikkelingswerkers soortgelijke ervaringen opdoen. In de schaarse literatuur over dit onderwerp, de informele betrekkingen van ontwikkelingswerkers, wordt dit vermoeden bevestigd: er is daarin sprake van twee gescheiden werelden, een blanke en een zwarte en individuele pogingen om de grens te overschrijden, mislukken (Cruise O'Brien 1972: 234, Beulink 1974: 13, Lindholm 1974: 76).

Dat ligt allerminst voor de hand, want bij werving, selectie en training wordt steeds weer gewezen op het grote belang van sociale kwaliteiten. Dat kennis-overdracht slechts tot stand komt, wanneer er sprake is van een wederzijds begrip, een *betrokkenheid* op elkaar is gemeengoed. Een goede omgang met de hulpontvangers is het onmisbare complement van technische vaardigheden, wordt ontwikkelingswerkers gedurende de voorbereidingscursus voorgehouden. Dat betekent, dat velen zullen streven naar het leggen en onderhouden van contacten met leden van de lokale bevolking, ook buiten het werk, zowel met de *counterpart* die uiteindelijk de taak van de ontwikkelingswerker zal overnemen, alsook met andere leden van de bevolking van het gastland. Over het belang van dergelijke relaties bestaat geen twijfel. Het gebrek aan literatuur daarover is in dit licht bezien merkwaardig. Worden contactmoeilijkheden misschien verzwegen als zijnde strijdig met de samenwerkingsideologie? In de weinige geschriften, waarin de persoonlijke contacten van deskundigen wél besproken worden,

is steeds sprake van een blank isolement, geheel in overeenstemming met mijn eigen ervaringen. De vraag die ik wil proberen te beantwoorden, luidt als volgt: *Waarom slagen zo weinig (assistent-)deskundigen erin persoonlijke contacten met de bevolking van het gastland aan te knopen en te onderhouden?*^{1, 2}

In deze vraagstelling gebruik ik noodgedwongen de vage aanduiding 'zo weinig': de informatie waarover ik beschik, rechtvaardigt geen exacter formulering. Onder persoonlijk contact wil ik die relaties verstaan, die de betrokkenen met elkaar onderhouden, omdat zij elkaars gezelschap op prijs stellen. Werkcontacten en al dan niet eenmalige utilitaire contacten vallen daarbuiten. Deze kunnen uiteraard wel leiden tot het ontstaan van persoonlijk contact. Bewust worden alle leden van de bevolking van het gastland hier als potentiële contactpartners beschouwd: de voornemens en verwachtingen van (assistent-)deskundigen die de hulpontvangers beter willen leren kennen, zijn niet beperkt tot één individu of één bevolkingscategorie.

Sommigen menen, dat een mogelijk antwoord op bovenstaande vraag ligt in de aard van de motieven van hen die zich laten uitzenden. Anderen zijn van oordeel, dat de oorzaak van contactmoeilijkheden gezocht moet worden in de verschillende culturele achtergrond. Deze beide verklaringsmogelijkheden worden onderzocht. Tenslotte wil ik zelf nagaan of structurele factoren, die te maken hebben met de verhouding tussen arme en rijke landen, aanknopingspunten bieden bij een benadering van bovenstaand probleem.³

Op enkele plaatsen vermeld ik eigen ervaringen met ontwikkelingssamenwerking uit de periode 1970-72, toen ik een introductiecursus sociologie gaf aan de Universiteit van Malawi. Het betreft hier evenwel geen case-study: de eigen ervaringen vormen slechts een aanvulling op de literatuur. De aangehaalde literatuur is, voor zover niet van algemeen theoretische aard geografisch beperkt tot landen in Afrika ten zuiden van de Sahara.

Motivatie

Wanneer we mogen afgaan op impressies van auteurs als Renes (1976) en De Negroni (1977), is de motivatie van deskundigen van dien aard, dat zij de lokale bevolking voortdurend voor het hoofd stoten. De vraag naar de oorzaak van contactmoeilijkheden zou daarmee nagenoeg beantwoord zijn.

Beide auteurs baseren hun uitspraken op eigen ervaring, Renes (1976) zowel in de tropen als in donororganisaties, De Negroni als docent in de sociologie aan de universiteit in Madagascar. De Negroni is van oordeel, dat deskundigen óndeskundig en lui zijn, materialisten, die het slechts om het hoge salaris en het goede leven te doen is en/of egotrippers. Afrikanen interesseren hen slechts als sexobject (*sexpatriation* doopt de auteur dit verschijnsel), of om hun mening aan op te dringen. Ook Renes (1976) hekelt de ethnocentriciteit en egocentrische

motivatie van deskundigen: met evangelisatieneigingen van uiteenlopende aard maken zij zich bij de lokale bevolking onmogelijk. (Renes (1976) is overigens van oordeel, dat niet alle deskundigen deze verwerpelijke eigenschappen bezitten. Hij beschrijft ook een persoonlijkheidstype dat minder weerstanden bij de hulpontvangers oproept.) De bespiegelingen van Renes (1976) en De Negroni geven weliswaar een aanwijzing in welke richting men de oorzaak van contactproblemen zou kunnen zoeken, maar ze zijn weinig exact. Ze zijn niet de vrucht van systematisch wetenschappelijk onderzoek, maar van 'mensenkennis'. De vraag is nu, of de resultaten van gericht onderzoek van anderen de visie van bovengenoemde auteurs op de motivatie van deskundigen weerleggen dan wel ondersteunen. Hebben deskundigen die slechts in blank gezelschap verkeren, inderdaad op grond van verfoeilijke motieven besloten zich te laten uitzenden en in Afrika te gaan werken? Wantrouwen en verachten de hulpontvangers de buitenlandse experts op grond van de financiële en ideeële bijbedoelingen, die ze bij laatstgenoemden vermoeden? Welnu, over dat laatste bestaat voor zover mij bekend vrijwel geen informatie. Cruise O'Brien (1972) interviewt zowel Afrikanen als westerlingen, maar haalt slechts één Senegalees aan, die de motieven van deskundigen wantrouwt: hij typeert hen als geldwolven, paternalisten en naïevelingen, geheel in de lijn van de Negroni. De onderzoekster wijt het ontbreken van informele relaties tussen blanken en zwarten echter aan andere factoren, zoals uit de volgende paragrafen zal blijken.

Van der Molen (1978) signaleert een discrepantie tussen de motiveringen van Nederlandse deskundigen en motieven welke Afrikanen hen toeschrijven: het najagen van professioneel en financieel eigenbelang. Hij acht dit een van de oorzaken van stoeve onderlinge relaties, maar vermeldt niet hoeveel Afrikanen er zo over denken en hoe en wanneer dat naar voren kwam.⁴

Over de motiveringen welke deskundigen zelf voor hun uitzending opgeven, is meer geschreven en wel als onderdeel van evaluatieonderzoek. Voorbeelden van dit type onderzoek, dat wordt ondernomen ter controle op de voortgang van ontwikkelingsprojecten en ter verbetering van voorbereidingscursussen en selectieprocedures, zijn dat van Beulink (1974), Lindholm (1974) en Van der Molen (1978).⁵ Beulink is cursusleidster van de voorbereidingscursus voor nederlandse (assistent-)deskundigen. Zij bezoekt en interviewt 25 van haar excursisten in het veld in enkele landen in Oostelijk Afrika. Lindholm interviewt 36 Zweedse deskundigen eveneens in Oostelijk Afrika. Van der Molen evalueert universitaire samenwerkingsprojecten o.a. in Kameroen, waar ook enkele Nederlandse deskundigen werkzaam zijn.

De motiveringen welke de deskundigen voor de eigen uitzending naar voren brengen, komen neer op milde vormen van eigenbelang zoals het verlangen naar avontuur, werkervaring op willen doen, andere mensen in andere culturen leren kennen. Van der Molens respondenten zeggen daarnaast ook actief te willen zijn

in lokaal georiënteerd onderwijs. Zij geven geen blijk van een zendingsdrang, of het materialisme, waarmee volgens De Negroni en Renes (1976) deskundigen zich onmogelijk maken. Toch verlopen ook de persoonlijke contacten van deze respondenten met Afrikanen stroef, of ontbreken. Het omvangrijkste en meest recente motivatie-onderzoek betreft 62 Nederlandse landbouwkundigen (Dechering e.a., 1977). Van 62 potentiële en reeds eerder uitgezonden deskundigen willen 32 (weer) worden uitgezonden, 30 niet (meer). Dé-motiverende factoren zijn volgens de onderzoekers: a) de toegenomen werkloosheid, waardoor men een vast dienstverband verkiest boven tijdelijke uitzending, b) studie en/of afwezigheid van arbeidsmogelijkheden voor de partner en c) de houding tegenover ontwikkelingssamenwerking en bemiddelende instanties. Van degenen die wél willen vertrekken, geven 14 als motivering te willen helpen. Slechts 3 zeggen voor zichzelf te willen gaan. In een kritiek op dit onderzoek hekelt Renes (1979) andermaal de hypocrisie binnen uitzendingsorganisaties die opofferingsgezindheid dikwijls als selectiecriterium hanteren: reële verlangens naar arbeidszekerheid vat men daar op als gebrek aan idealisme, een verkeerde instelling! Hij pleit voor een dienstverband van 10 à 12 jaar met garanties voor werk na repatriëring.

Natuurlijk zijn deze onderzoeken onderling niet vergelijkbaar gezien de verschillen in onderzoekstechniek, doelstellingen welke centraal stonden, in onderzoeksomstandigheden. Generaliseren op grond van deze kwalitatief en kwantitatief zeer uiteenlopende onderzoeken is daarom niet goed mogelijk. Maar er is nog een andere reden om de onderzoeksresultaten met reserve te bekijken. Het hanteren van vragenlijsten en/of bandrecorders bij pogingen iets te weten te komen over gecompliceerde zaken als motivatie is meestal ontoereikend, omdat respondenten proberen een goede indruk te maken op de interviewer-onderzoeker. Phillips (1972) toont dat op overtuigende wijze aan in zijn boek *Knowledge from what?* De motiveringen zullen zo dicht mogelijk liggen bij hetgeen volgens de respondent door de ontwikkelingsorganisatie in het algemeen en de interviewer in het bijzonder als positief beoordeeld wordt. We mogen wel stellen, dat het ideologisch klimaat in de ontwikkelingsorganisaties er niet naar is, dat (potentiële) deskundigen zich vrij voelen als motivering op te geven veel geld te willen verdienen en luxueus te willen leven. Dat geldt eens te meer wanneer de interviewer-onderzoeker in dienst is van dezelfde ontwikkelingsorganisatie als de deskundigen. Kortom, wanneer het onderzoeksmateriaal slechts zwakke aanwijzingen bevat, dat deskundigen geen grove materialisten zijn, ja misschien zelfs Renes' (1976) ideale deskundige-type vertegenwoordigen, zegt dat weinig over hun werkelijke motieven. Het versterkt slechts de twijfel aan de waarde van dit soort onderzoek. Reden om het toch te behandelen, is vooral het tekort aan andersoortige informatie.

Als laatste onderzoek naar motivatie noem ik nogmaals dat van Cruise O'Brien (1972). Het betreft hier geen evaluatiestudie maar antropologisch

onderzoek naar de blanke Franse gemeenschap in Senegal. Het omvat ondermeer interviews met 60 Franse deskundigen aldaar, maar die zijn van ondergeschikt belang in het totale onderzoek waarin de onderzoekster participeert en observeert in de blanke gemeenschap. (De contactproblemen waar antropologen zelf mee te maken krijgen gedurende hun veldwerk in arme landen vertonen overigens vele overeenkomsten met die van deskundigen. Maar ook zijn er belangrijke verschilpunten: voor antropologen is het persoonlijk contact onderzoeksmateriaal voor deskundigen is het veelal van indirect belang. Antropologen komen iets 'halen', deskundigen iets 'brengen'. Ik beperk me tot de problematiek ten aanzien van deskundigen.⁶) Ook Cruise O'Brien (1972) vraagt deskundigen naar hun motieven, niet om naar de tropen te gaan, maar om het contract al dan niet te verlengen. Daarmee vermijdt ze, in tegenstelling tot andere onderzoekers die deskundigen in het veld interviewen, een vertekening door een selectief geheugen. De meest frequent gegeven motivering betreft de financiële en professionele voordelen van uitzending. Mag dit antwoordpatroon al meer in de richting van De Negroni's (1977) bespiegelingen gaan, Cruise O'Briens opmerking over de interviewsituatie doet nog sterker overeenkomsten met zijn visie vrezén: 'Wat in deze context misschien nog het meest trof, was de duidelijke discrepantie tussen *'the attitudes for public consumption'* zoals die in antwoord op de vragenlijsten naar voren werden gebracht door enkele directeuren van firma's, mensen uit de vrije beroepen en zelfs ontwikkelingswerkers en hetgeen men kan horen achter de gesloten deuren van een Franse zitkamer na het eten.' (Cruise O'Brien 1972: 253, mijn vertaling, M van V). Verder bewijst ook deze observatie, dat enige scepsis tegenover de eerder genoemde onderzoeken gerechtvaardigd is.

Uit dit alles blijkt, dat de benadering van het contactprobleem via de motivatie van deskundigen geen vruchtbare is: informatie over de opinie der Afrikanen ontbreekt, er is slechts een gering aantal onderzoeken van uiteenlopende aard beschikbaar, waaruit geen duidelijke aanwijzingen naar voren komen en de kwaliteit te wensen overlaat.

Andersoortig onderzoek en met name participierend observeren kan waardevolle informatie opleveren. Toch verwacht ik ook daarvan geen bevredigende verklaring voor contactproblemen van deskundigen. Want het is onwaarschijnlijk, dat individuele motivatie de (enige) oorzaak daarvan zou zijn gezien de verscheidenheid van opleidingen, beroepen, beroepsperspectieven en persoonlijkheden der betrokken deskundigen. Bovendien, en dat is mijn voornaamste argument, spelen er andere factoren mee die de situatie van deskundigen in sterke mate bepalen. Alvorens daarop in te gaan, wil ik stilstaan bij de mogelijke invloed van de verschillende culturele achtergrond van de lokale bevolking enerzijds en deskundigen anderzijds.

Cultuurverschillen

Wanneer ontwikkelingswerkers zelf gevraagd wordt, wat er de oorzaak van zou kunnen zijn, dat ze weinig Afrikaanse vrienden en kennissen hebben, wordt altijd de culturele afstand ter sprake gebracht. Zijzelf wijzen, evenals diverse beoefenaars der sociale wetenschappen, op het grote belang van de taalbarrière en van het verschil in normen en waarden. In hoeverre vormt nu dat alles een verklaring voor het contactprobleem? Dat zouden we bijvoorbeeld kunnen vaststellen door de ervaringen van deskundigen die in een westers georiënteerde omgeving met westers geschoolde Afrikanen wonen en werken, te vergelijken met de ervaringen van andere deskundigen in een minder verwesterde *setting*. Een dergelijke vergelijking bijvoorbeeld tussen deskundigen in steden en op het platteland is op grond van het mij beschikbare onderzoeksmateriaal niet mogelijk. Of de sporadische persoonlijke banden tussen deskundigen en Afrikanen de counterparts en/of andere westers-geschoolden betreffen, of juist minder westers-georiënteerde Afrikanen, is evenmin bekend. De vraag in hoeverre de ervaringen van deskundigen afkomstig uit diverse westerse landen van elkaar verschillen, blijft om dezelfde reden onbeantwoord. Ik zal ermee volstaan achtereenvolgens te behandelen: de taalbarrière, waarde- en normconflicten en de normen en verwachtingen ten aanzien van de rol van deskundige. Uit de literatuur en uit mijn eigen ervaringen komt naar voren, dat het verschil in culturele achtergrond met name op deze punten moeilijkheden oplevert.

De taalbarrière. Onvoldoende taalbeheersing is volgens Beulinks respondenten de belangrijkste contactbelemmering (1974: 14). Ook een vreemde westerse taal beperkt de deskundige in zijn mogelijkheden (Lindholm 1974, Van der Molen 1978). Twee jaar, de normale contractperiode, is onvoldoende om een Afrikaanse taal, waarvan dikwijls geen geschreven grammatica voorhanden is, te leren beheersen. Grappen, gebaren- en symbolentaal vallen vrijwel altijd buiten het bereik van deskundigen. De taalbarrière is dan ook een voor de hand liggende oorzaak van moeizaam onderling contact met name met niet-westers geschoolden. Evenwel, het is de aard van het samenwerkingsverband, waarin een contractperiode van 2 jaar standaard is, die dit cultuurverschil zo belangrijk maakt. In mijn eigen situatie waren het Engels en het Chewa beide officiële voertalen. Voor het Chewa bestond in 1970 alleen een leerboek van de R.K.-missie bestemd voor eigen gebruik, dat ik pas aan het eind van mijn verblijf toevalligerwijs in handen kreeg. Het beschikken over een gemeenschappelijke voertaal bleek overigens allerm minst een voldoende voorwaarde voor ontspannen persoonlijke relaties met de Engels sprekende Malawiaanse collega's.

Culturele misverstanden welke in de literatuur worden genoemd en waarvan ik

mede op grond van mijn eigen ervaringen vermoed, dat ze een rol spelen bij het onderhouden van persoonlijk contact betreffen (1) de behoefte aan privacy, (2) de rol van echtgenote en (3) werken als waarde, naast andere hier niet vermelde waarden en normen.

(1) Privacy is bij ons erg belangrijk. Dat merkt men te meer in Afrikaanse culturen waar de wens om alleen te zijn wel wordt uitgelegd als uitingen van kwade trouw. Tswana boeren bijvoorbeeld denken daarbij zelfs aan hekserij (Alverson 1977: 279). Persoonlijk heb ik er moeite mee gehad, dat de behoefte om alleen te zijn voor Malawiaanse kennissen allerm minst vanzelf sprak. Een van de weinige contacten die wij met Afrikanen onderhielden, braken we af vooral omdat het inhield, dat de hele familie iedere zondag op bezoek kwam, waarbij tenslotte bij gebrek aan conversatie op hun verzoek naar de radio werd geluisterd. Waarschijnlijk ontbrak de wederzijdse sympathie die het mogelijk zou maken een dergelijk probleem openlijk te bespreken. Senegalezen keuren de westerse gewoonte om privacy te waarborgen d.m.v. formele en informele uitnodigingen af. Zelf brengen zij hun vrije tijd bij voorkeur door met onaangekondigd (familie-)bezoek (Cruise O'Brien 1972).

(2) De rol van de echtgenote, met name de beperkte bijdrage van Senegalese vrouwen aan het sociale verkeer bemoeilijkt informeel contact tussen Senegalese en Franse echtparen, vinden Fransen in Senegal (Cruise O'Brien 1972: 25). Ze wijten dat aan de islam en de beperkte positie die vrouwen in het sociale leven is toebedeeld. Zweedse deskundigen in Oostelijk Afrika hebben soortgelijke bezwaren tegen het omgaan met Afrikaanse echtparen (Lindholm 1974: 72). De afwezigheid of geringe bijdrage aan contacten van Afrikaanse vrouwen lijkt mij hier van minder belang dan de *aan*wezigheid van de partners der deskundigen. Westerlingen zijn dan minder gemotiveerd aansluiting te zoeken bij exclusief mannen- en vrouwenvermaak. Tot voor kort bood de gebruikelijke westerse (middle-class) huwelijksrelatie, waarin de rollen der partners elkaar voor een belangrijk gedeelte overlappen, daar weinig ruimte voor (Bott 1960). Dat *althans is mijn verklaring voor het relatieve succes van onze mannelijke alleenstaande collega's bij hun pogingen ook buiten het werk Afrikanen te ontmoeten.* Ze bezochten en speelden voetbalwedstrijden en gingen naar bars-annex-bordelen met studenten: vormen van vermaak, waarbij echtgenotes heel goed gemist kunnen worden.

(3) Werken als waarde. De ethos van arbeid voor Afrikanen is een geliefd onderwerp in conservatief-westerse kring: men noemt Afrikanen lui, ongeïnteresseerd en onverantwoordelijk. Teleurgestelde deskundigen lopen het gevaar te worden besmet met vooroordelen van o.a. dit soort. Nu is het ontcrachten van vooroordelen een zinloze onderneming, want aanhangers van stereotypen vinden steeds weer bevestigingen voor hun opinie en beschouwen tegenvoorbeelden als uitzonderingen die de regel bevestigen. Het wekt verbazing te zien, hoe

Konter en Konter-Katani (1976) van luiheid en ongeïnteresseerdheid betichte Afrikanen te hulp schieten en daardoor alleen al racisten te veel eer bewijzen. Helaas zit het verweer van deze auteurs nog zwak in elkaar ook. Van meer belang is in dit verband hun uitspraak over de plaats welke werken in de context van andere verplichtingen inneemt: 'Voor de meeste Afrikanen staat de medemens boven de taak, terwijl buitenlanders geneigd zijn soms zichzelf en in vele gevallen de Afrikanen ondergeschikt te maken aan hun taak.' (Konter-Katani 1976: 127). Dit inzicht vind ik terug bij Beulink (1974) en Jongmans (1977). De laatste waarschuwt voor het mateloze harde werken door westerlingen, waarbij zij de sociale aspecten van hun aanwezigheid verwaarlozen.

Als laatste punt, waarop het verschil in culturele achtergrond de contactmogelijkheden van deskundigen wellicht beïnvloedt, noem ik *de rol van deskundige*. De specifieke normen en waarden horend bij deze rol blijken voor de hulpontvangers dikwijls niet dezelfde te zijn als voor de deskundigen zelf. Nu ligt deze rol ook allerm minst vast. Byrnes (1966) vermeldt de *role-shock*, een schok die het beroep eigen zou zijn en het gevolg o.a. van de discrepantie tussen het ideaalbeeld dat de deskundige van zijn rol heeft en de werkelijkheid. Cruise O'Brien (1974) acht de onduidelijkheid over de rol van deskundige een bron van spanning in de ontwikkelingsbetrekkingen tussen Fransen en Senegalezen: ten gevolge van deze rolambigüiteit glijdt men terug in koloniale relatiepatronen, waarbij blanken besturen en zwarten bestuurd worden. Ashcroft (1974) beschrijft hoe deskundigen en hulpontvangers ieder vanuit hun eigen culturele achtergrond de normen en waarden behorend bij de deskundige-rol invullen. Zelf een evaluatiedeskundige en Afrikaan ervoer hij, hoe Afrikanen aanvankelijk het project dat hij bezocht in alle toonaarden prezen, geheel volgens de normen van beleefdheid welke men hem als gast verschuldigd was. Pas toen bleek dat hij ook uit de streek afkomstig was en de lokale taal sprak, oefenden zij ongezouten kritiek. Ook over het politieke aspect van de deskundige-rol bestaat weinig duidelijkheid, behalve dat deskundigen zich niet met partijpolitiek mogen bemoeien. Zij zijn evenwel dikwijls op een hoog beleidsnivo ingeschakeld, met alle politieke consequenties van dien. Ook heeft de aanwezigheid van buitenlandse deskundigen op zichzelf politieke betekenis, waar deskundigen zich van bewust (moeten) zijn en zich mee bezig (moeten) houden. Daarnaast menen deskundigen helaas soms ook dat arme landen niet alleen hun vakbekwaamheid, maar ook hun persoonlijke politieke visie van node hebben. Hoogmoed van onder andere dit soort schijnt een veel voorkomende fout van ontwikkelingswerkers te zijn (Groenewegen en De Vries 1975, Linton 1970, Ochieng 1970). Ze weten alles beter en beginnen onmiddellijk te vertellen wat er allemaal niet deugt, daarbij dikwijls niet gehinderd door kennis van de lokale situatie, luidt de klacht.

Tot zover deze opsomming van punten waarop het verschil in culturele

achtergrond het tot stand komen van persoonlijk contact kan belemmeren: de taalbarrière, waarden en normen, onduidelijkheid over en dubbelzinnigheid van de rol van deskundige. Ten aanzien van conflicten en onbegrip voortkomend uit een verschil in cultuurgebonden interpretatie en waardering van gedrag doet Jongmans (1977) de waardevolle suggestie een vak *Omgangskunde* te introduceren in de voorbereidingscursus voor vrijwilligers. Daarmee wordt bedoeld instructie over: 'de redenen waarom de vrijwilliger moet beschikken over sociale vaardigheden, hoe men hem ziet, wat men van hem verwacht op verschillende niveaus. Lessen in Afrikaanse beleefdheidsvormen, hoe hoort het eigenlijk...' (Jongmans 1977: 94). Deze suggestie werd in de voorbereidingscursus voor vrijwilligers nog niet opgevolgd. Ze is mijns inziens ook voor de voorbereidingscursus voor assistent-deskundigen van grote waarde.

Taalproblemen en onduidelijkheid over de rolverplichtingen zijn eveneens belangrijke contactbelemmerende factoren, die ik echter niet alleen wil beschouwen als het product van het verschil in culturele achtergrond, maar vooral ook van de aard van het samenwerkingsverband. Welke rol genoemde verschillen spelen hangt namelijk ten nauwste samen met het feit dat deskundigen de vertegenwoordigers zijn van machtige organisaties, die in vele gevallen de projecten waar de deskundigen bij betrokken zijn, financieren. De verhouding waarin zij tot de bevolking staan, is daardoor onvermijdelijk een superieure. Het inzicht van de deskundige in de positie welke hij in het arme land inneemt zal bepalen: ten eerste of hij überhaupt kennis neemt van andere inzichten en opvattingen dan de zijne en ten tweede op welke manier hij op waargenomen verschillen ingaat.

De sociale positie van ontwikkelingswerkers in het gastland

Ik wil nu proberen de typische aard van de sociale positie van deskundigen in het gastland nader te beschrijven en te analyseren. Daarbij wil ik vooral aandacht schenken aan de salariëring, woonomgeving en politieke invloed van deskundigen en aan de eventuele aanwezigheid van een blanke gemeenschap. Ook wil ik de implicaties nagaan van de tijdelijke aard van het verblijf van deskundigen. Het is mijn opvatting, dat deze factoren alle ten nauwste samenhangen met de aard van de relatie tussen arme en rijke landen.

Galtungs theorie over de structuur van het imperialisme. De aard van de relatie tussen arme en rijke landen is het onderwerp van een beroemde verhandeling van Galtung uit 1971 over de structuur van het imperialisme. De auteur laat zien hoe machtsongelijkheid in het voordeel van de sterkste partij kan werken en hoe als gevolg van de relatie zelf de levensomstandigheden in het arme land niet verbeteren, of zelfs verslechteren. Zijn uiteenzetting biedt naar mijn mening

waardevolle aanknopingspunten voor een analyse van de positie welke deskundigen in die relatie innemen.

Tussen het rijke land en het arme, dat arm blijft of zelfs armer wordt door de band met een machtiger partner, bestaat een belangenconflict. De conflictrelatie heeft een splijtend karakter: bepaalde delen van de landen staan in harmonieuze relatie tot elkaar, andere zijn in conflict in deze interactie over-een-kloof heen. Rijke naties worden in dit model Centrumnaties (C) genoemd, arme naties Periferienaties (P). Ook binnen een land is er een centrum en een periferie (c en p): c en p verwijzen respectievelijk naar de elite en de arme massa in een land.

Kenmerkend voor de imperialistische relatie is de belangengemeenschap welke bestaat tussen het rijke land en de toplaag van het arme: het cP vervult de functie van bruggehoofd voor de C-natie en eigent zich daarbij toe wat de samenwerking tussen C en P aan voordeel oplevert voor P.

De theorie heeft veel gemeen met de dependenciatheorieën, o.a. de begrippen centrum en periferie, maar wijkt daar ook op belangrijke punten van af. Galtung is bijvoorbeeld van mening, dat machtsongelijkheid zich op verschillende gebieden kan manifesteren en dat niet economische dominantie noodzakelijkerwijs oorzaak is van dominantie in andere levenssferen. Hij onderscheidt vijf typen imperialisme, te weten in de economie, de politiek, in militaire zaken, de cultuur en de communicatie. Deze staan niet los van elkaar maar versterken elkaar. Zo kan bijvoorbeeld politieke dominantie economische afhankelijkheid ten gevolge hebben. Het feit dat dominantie op het ene gebied dominantie op ander(e) gebied(en) met zich meebrengt en er een geheel van elkaar in stand houdende en versterkende relaties bestaat, is kenmerkend voor imperialistische relaties. Daardoor ook blijft de kloof tussen arme en rijke landen in stand, of verbreedt zich. Niet alleen rijke westerse landen onderhouden imperialistische betrekkingen met arme naties, ook die tussen de U.S.S.R. en bijvoorbeeld de oostblok-landen hebben in vele opzichten een imperialistische structuur, aldus Galtung.

Hij maakt diverse malen melding van ontwikkelingssamenwerking als een vorm van imperialisme met als voorbeeld bilaterale steun, welke vooral het donorland ten goede komt, zowel politiek als economisch.⁷ De structuur van het C-land, het ex-moederland, staat model voor het ontwikkelingsproces in het hulpontvangende land. Niet omdat dat het meest geëigende model zou zijn, maar omdat dat het voordeligst is voor het donorland: '... het centrum waar de besluiten worden genomen is verplaatst weg uit de natie zelf naar de Centrumnatie. Deze beslissingen kunnen (dan) van invloed zijn op economische, militaire, communicatieve en culturele patronen. Belangrijk is hier de werkverdeling: er zijn naties die beslissingen produceren, andere leveren gehoorzaamheid... Niets toont dat onderscheid zo duidelijk aan als de unilineaire begrippen 'ontwikke-

ling' en 'modernisering' volgens welke de Centrumnaties een of andere superieure structuur bezitten, die andere moeten imiteren...' (Galtung 1971: 92, mijn vert. M. van V.)⁸

In een andere passage spreekt Galtung over ontwikkelingssamenwerking als een vorm van cultureel imperialisme: 'Als het Centrum altijd de leerkrachten levert en de definitie levert van hetgeen waard is onderwezen te worden (van het Christelijk evangelie tot het evangelie der Technologie) en de Periferie verschaft altijd de leerlingen, dan is daar een patroon dat riekt naar imperialisme.' (Galtung 1971: 99, mijn vert. M van V).

In dit licht gezien nu, is de deskundige een exponent van een potentiële of werkelijke uitbuitingsorganisatie en als zodanig verdacht. Zijn leefwijze herinnert op allerlei manieren aan de machtsongelijkheid, is er het product van. Wie de deskundige als zodanig herkent, en de signalen kunnen de Afrikanen haast niet ontgaan, zal in principe negatief tegenover zijn toenaderingspogingen staan. En het is ook in deze zin, dat Galtungs theorie aanknopingspunten biedt voor een sociaal-structurele benadering van het contactprobleem.

Kritiek op deze theorie zou zich kunnen richten op het ontbreken van de westerse én Afrikaanse middenklassen in het model.⁹ Maar ook een andere categorie ontbreekt en wel één, die ik in dit verband als heel belangrijk beschouw: de blanke gemeenschap van ontwikkelingswerkers. Haar functie kan wellicht het best worden omschreven met de term welke Galtung voor het cP gebruikt: die van bruggehoofd. Want ook zij vormt in de relatie C: P een onmisbare schakel en ook zij heeft een belangengemeenschap met C. En daardoor staat ook zij die immers wél vaart bij de relatie, ver van de arme massa af, evenals het cP. De relatie tussen deze geprivilegeerde categorie (c'P) en het cP, de lokale elite zou uitkomst moeten bieden. In hun werk komen deskundigen juist met hén in contact, de culturele achtergrond der deskundigen vertoont meer overeenkomst met die der lokale elite dan van andere categorieën. Maar vooral in die kringen neemt men een steeds negatiever houding tegenover westerlingen aan. Zij zijn het die oog hebben voor de afhankelijkheidsrelatie tussen hun land en rijke landen, voor de permanentie van de aanwezigheid van westerlingen met beslissingsbevoegdheden. Zij ook ondervinden concurrentie van de kant van deskundigen en ambiëren hun posten voor zichzelf (Cohen 1977: 72).

De deskundige is vertegenwoordiger van een imperialistische organisatie en lid van een elitaire gemeenschap, hetgeen beide in zijn nadeel werkt, wanneer hij zich Afrikaanse vrienden wil verwerven. Ik wil nu aspecten van de sociale positie van deskundigen onder de loupe nemen, waaruit het machtsverschil dat hen naar mijn opvatting van Afrikanen onderscheidt én scheidt, duidelijk naar voren komt: salariering, woonomgeving, politieke invloed en de tijdelijke aard van het verblijf van deskundigen.

Salariëring. Het salaris van een academicus zonder beroepservaring die via DITH wordt uitgezonden, komt ongeveer overeen met dat van een beginnend wetenschappelijk medewerker in Nederland. Mijn ervaring is, dat men eraan overhoudt. Luxe-artikelen zijn er nauwelijks op de markt en men arriveert met een complete uitrusting. De reële luxe die er is, zoals huishoudelijke hulp is goedkoop, evenals de vrije tijd die hulp oplevert. Met extra hoge kosten van levensonderhoud wordt in het salaris rekening gehouden. Van het salaris moet de deskundige slechts zichzelf en eventueel zijn gezin onderhouden. De Afrikaanse collega's daarentegen hebben talloze financiële verplichtingen jegens familieleden en bekenden. De deskundige is bijna altijd rijker dan zijn Afrikaanse collega's en zelfs hun superieuren. Het is merkwaardig hoe lichtvaardig er soms in hulpverlenerskringen over dat inkomensverschil wordt gedacht. Van der Molen (1978) bijvoorbeeld is van oordeel, dat de financieel en professioneel voordeliger positie van Nederlanders aan een Afrikaanse universiteit de verhoudingen met Afrikanen met formeel dezelfde rang niet zozeer bemoeilijken, omdat laatstgenoemden een soort trainee-status hebben. Mijn eigen ervaringen zijn heel anders. De Malawianen vonden het verschil in salaris tussen westerse en Afrikaanse docenten zeer onrechtvaardig. De studenten toonden zich daar openlijk verontwaardigd over op een bijeenkomst van de debatingclub over het onderwerp 'This house welcomes expatriate staff'. Van de docenten zelf heb ik daar nooit iets over gehoord. De gedachtenwisseling met hen bleef beperkt tot beleefdheden en zakelijke onderwerpen. Toch geloof ik dat vóór alles de verschillende salariëring een persoonlijk contact tussen Malawiaanse en Afrikaanse docenten in de weg stond.

Woonomgeving. De vestigingspatronen van (blanke) buitenlanders in de tropen, dat wil hier zeggen de vrijwillige tijdelijke migranten uit rijke landen, zijn nog weinig onderzocht. Eén ding is echter wel duidelijk, blanken wonen luxueus, de meeste deskundigen zelfs riant. Op eerbiedige afstand van de ruime woningen staat wel ergens in de tuin een optrekje ter grootte van een fietsenberging of schuurtje. Dat is de behuizing van de bediende en zijn gezin. Maar de burenvillabewoners zijn merendeels eveneens (blanke) buitenlanders: in de grote Afrikaanse steden zijn blanke wijken (Cruise O'Brien 1972, Thairu 1975, Cohen 1977). De geïsoleerde woonwijze van westerlingen is een uitvloeisel van de machtsongelijkheid tussen hen en Afrikanen. Net als in Nederland het geval is, leidt de bouwwijze tot segregatie naar inkomen. In de meeste Afrikaanse landen betekent dat meteen een de-facto rassenscheiding. Cohen (1977) wijst erop, dat het ruime huis voorzien van alle gemakken welke in rijke landen normaal, maar in Afrika uitzonderlijk zijn, de emotionele functie vervult van iets eigens, vertrouws in een vreemde omgeving. Dat lijkt me wat bezijden de waarheid. De meeste buitenlanders beschikten thuis in het gunstigste geval over

een *dóórzonwoning* en dat is heel wat anders dan een riant villa. Zelf heb ik vaak over zo'n villa horen spreken als een soort compensatie voor de grote zelfopoffering, die op ander gebied van de deskundige gevraagd wordt. In totaal afgelegen streken mag daar althans iets van waar zijn, in en rondom mijn verblijfplaats was die zelfopoffering nooit zo manifest: de meesten van ons leefden comfortabel. Het praktische argument dat in de meeste Afrikaanse landen een middenklassebouw vrijwel ontbreekt, lijkt me steekhoudender. Wanneer deskundigen zich niet willen identificeren met de koloniale toplaag van vroeger, zou dat uit hun woonwijze moeten blijken. Het is mogelijk, dat deskundigen zich onvoldoende realiseren dat hun villa een duidelijk waarneembaar symbool is van de machtsongelijkheid waartegen hun inspanningen gericht zijn. Anderen willen zich dat niet realiseren. Pogingen om de situatie te veranderen zullen moeten gaan in de richting van het bouwen van minder-luxueuze huizen. Zo zijn in Malawi prefab-bungalowtjes gebouwd, ook voor bewoning door ontwikkelingswerkers waar ontwikkelingssteun bij is verleend.

De tijdelijke aard van het verblijf. De deskundige is voor zijn gevoel bezig met een race tegen de klok: in vrij korte tijd moet hij wennen aan zijn nieuwe omgeving, de noodzakelijke informatie verzamelen, een min of meer afgeronde prestatie leveren, waar overigens ook zijn eigen carrière mee gemoeid is. Sommigen menen danook geen tijd te hebben voor het onderhouden van persoonlijke betrekkingen met Afrikanen. Niet alleen een cultuurgebonden verschil in waarden t.a.v. werken zoals Konter (1976) dat schetst, belemmert het persoonlijk contact, maar tevens het feit dat de deskundige binnen afzienbare tijd weer vertrekt. Mede daardoor leren deskundigen zelden de lokale taal behoorlijk spreken. De belangrijkste consequentie van de korte verblijfsduur lijkt mij echter, dat de lotsverbondenheid van deskundigen met de lokale bevolking eindig en hun aanwezigheid daardoor vrijblijvend is. In geval van nood vertrekken zij nog vóór het aflopen van hun contract (zie ook Bleek 1978: 64). Hun bestaan staat nooit op het spel: ook in dit opzicht bestaat er een machtsverschil.

Hoewel deze vrijblijvendheid onvermijdelijk is, kan ze enigszins worden beperkt door voortaan ook assistent-deskundigen 5 tot 10-jarige contracten aan te bieden. Ik deel Renes' (1979) mening, die een vast, langdurig dienstverband en daarmee het vergroten van arbeidszekerheid voor deskundigen bepleit. Als argumenten daarvoor noemt hij bovendien het beter benutten van opgedane ervaring. Een langere verblijfsduur bevordert zeker de contactmogelijkheden, ook al wordt het machtsverschil in strikt materiële zin daardoor misschien zelfs groter.

Politieke invloed. Directe formele politieke macht heeft de deskundige niet: het is hem verboden zich met de landspolitiek te bemoeien. Maar hij beschikt als

vertegenwoordiger van de donor(-organisatie) wel over indirecte politieke macht. Hij kan dreigen aan te zullen dringen op stopzetting van investeringen en ontwikkelingssteun. Soms is dreigen niet eens noodzakelijk: deskundigen wordt macht toegeschreven op grond van hun (potentiële) relaties met topfiguren (Linton 1970: 26). Het is aan de andere kant ook weer onjuist de hulpontvangers als hulpeloos af te schilderen. Want ook zij kunnen dreigen met het aanwenden van hun politieke invloed om een project te laten stopzetten en de deskundige te doen vertrekken (Jansen 1976). In Malawi gebeurde dat ook wel, niet alleen wegens politieke of economische overtredingen, maar ook wanneer een buitenlander weigerde zijn kleding aan de officiële normen aan te passen. De hulpontvanger kan ook een politiek gebruik maken van de aanwezigheid van buitenlandse deskundigen. Wanneer bijvoorbeeld etnische tegenstellingen de beleidsvorming compliceren, kan de benoeming van een buitenlander op de juiste plaats goodwill kweken. Of de deskundige wordt ingeschakeld om impopulaire beslissingen te helpen doorvoeren, zoals wordt beschreven in een case-study van Adams (1978). Zij beschrijft de gebeurtenissen in een Senegalees dorp, waar een groot ontwikkelingsproject is gepland. Kort samengevat verloopt een en ander als volgt: kleine boeren vormen een tuinbouwcoöperatie. Zij krijgen adviezen van een Franse deskundige. Met hun kleine, goed renderende project trekken zij de aandacht van de overheid en ontwikkelingsorganisaties. Hun eigen project moet wijken voor een grootschalig ontwikkelingsproject. Zij moeten overschakelen op rijstverbouw op kavels die veel te groot en te duur voor hen zijn. De deskundige speelt bij dit alles een dubieuze rol, half manipulerend, half gemanipuleerd. De werkelijke macht berust bij de overheid en een grote ontwikkelingsorganisatie. De grote verliezers zijn de boeren: in hun visie op ontwikkeling in niemand geïnteresseerd. Het verschil in politieke macht plaatste de deskundige op grote afstand van en zelfs tegenover de bevolking.

De machtsongelijkheid tussen donor en hulpontvanger, die o.a. tot uiting komt in de salariëring, woonomgeving, de tijdelijke aard van het verblijf en ten dele ook de politieke invloed van deskundigen, acht ik van groot belang in het contactprobleem. Dikwijls wordt deze machtsongelijkheid op het persoonlijk niveau nauwelijks onderkend en worden kortsluitingen verklaard in termen van cultuurverschil alleen.¹⁰

De blanke gemeenschap. Eveneens van groot belang bij dit alles acht ik tenslotte de eventuele aanwezigheid van een blanke gemeenschap. De aanwezigheid van 30.000 Fransen zou mede kunnen verklaren waarom persoonlijke contacten tussen Senegalezen en Fransen zeer zeldzaam zijn, zegt Cruise O'Brien (1972): het is niet nodig te proberen barrières te overschrijden.

Naarmate een (blanke) gemeenschap groter is, telt ze meer en meer verschillende eigen instellingen, waardoor men minder aangewezen is op het gastland,

de lokale voorzieningen. De meeste buitenlanders ondernemen stappen in de richting van de lokale bevolking vanuit de relatieve veiligheid van hetgeen Cohen (1977: 37) hun *environmental bubble* noemt. Daarmee wordt het eigen ecologisch en institutioneel systeem bedoeld. Aan het eigene en vertrouwde van het blanke wereldje ontleent men steun. Maar Cohen noemt ook de interne disharmonie, die zo kenmerkend is voor dergelijke gemeenschappen. Cohens uitspraken zijn gebaseerd op de rapporten van diverse onderzoekers van blanke gemeenschappen in o.a. India, Spanje, Turkije en Senegal. Deze interne frictie verklaart nu vreemd genoeg ook enigszins de zuigende werking van zo'n gemeenschap. De leden storten zich als het ware op nieuwkomers om aan oude tanende relaties te kunnen ontsnappen en steun voor eigen facties te verwerven. Men kent alle aanwezigen al van haver tot gort, dus nieuwe impulsen zijn iedereen welkom. Ook maakt het voortdurend vertrekken van leden het werven van nieuwe leden noodzakelijk om de eigen instituties te kunnen handhaven. De talloze klikjes zijn onderling weinig solidair. Dat is ook niet nodig, want men is niet ten achter gesteld maar op allerlei gebied bevoorrecht en het verblijf is maar tijdelijk. Ook het comfort dat zo'n gemeenschap te bieden heeft, trekt anderen aan. Zelfs antropologen en vrijwilligers, die zich nadrukkelijk van dergelijke gemeenschappen distantieëren, vallen af en toe daarop terug (Bleek 1978: 12). Goodenough (1963: 413) noemt deze zuigkracht het probleem van de *station community*: de deskundige wordt geïdentificeerd als één-van-ons en men maakt het hem moeilijk niet aan de verwachting van meedraaien in het sociale cirkeltje te beantwoorden. Dan leert hij de lokale taal niet spreken en wordt het nog moeilijker buiten de gemeenschap te treden. De contact belemmerende werking van zo'n gemeenschap wordt door vele ontwikkelingswerkers onderschat. Men stelt zich daarbij een conservatief bolwerk met sportclubs en racistische praatjes voor. Maar dikwijls is er ook een ander, minder conservatief soort westerling. Dan is het, zo ondervond ik, erg verleidelijk samen het gebrek aan contact met Afrikanen te betreuren en het daarbij te laten. De gemeenschap van ontwikkelingswerkers kan de functie van toevluchtsoord krijgen, waar men zijn wonden likt, het persoonlijk falen relativeert.

Persoonlijk heb ik de zuigende werking van een dergelijke gemeenschap zeer sterk ondervonden. Meteen na aankomst werden mijn echtgenoot en ikzelf links en rechts uitgenodigd. Langzamerhand werd ons duidelijk, dat er binnen de universitaire blanke gemeenschap klikjes bestonden gescheiden naar religie, politiek standpunt en de mate van alcoholconsumptie. Frequent onderling contact was onvermijdelijk, onderlinge solidariteit ontbrak nagenoeg. Het was voor ons een buitengewone ervaring om met dit wereldje kennis te maken, te meer daar het geen Nederlanders waren. Er waren vrij veel bizarre en ons sympathieke mensen bij, met wie we een groot deel van onze vrije tijd gingen doorbrengen.

Van tijd tot tijd ondernamen we wat pogingen om wat Malawianen te benaderen: het kwam tot een vrij regelmatig contact met een paar studenten. In tegenstelling tot sommige contacten met blanken werden dat echter geen van alle ontspannen relaties. Ik geloof dat het vrij opwindende sociale leven waar we moeiteloos van konden genieten, gemaakt heeft dat we ons na enige tijd erbij hebben neergelegd dat we weinig Afrikanen kenden.

Conclusie

Een sociaal-psychologische benadering van het contactprobleem via de motivatie van deskundigen blijkt ontoereikend te zijn. In het beschikbare onderzoeksmateriaal ontbreekt de mening van de lokale bevolking. Bovendien gelden er sterke methodologische bezwaren tegen de meeste van de onderzoeken. De factoren welke ik als bepalend voor de contactmogelijkheden van deskundigen beschouw, zijn evenwel niet van individuele aard: ze betreffen alle deskundigen, ongeacht hun motieven om zich te laten uitzenden.

Velen trachten de culturele afstand tussen ontwikkelingswerkers en de lokale bevolking in kaart te brengen en achten het verschil in culturele achtergrond de voornaamste contactbarrière. Helaas stellen hun commentaren ons niet in staat de ervaringen en eventuele contactmogelijkheden van deskundigen in de stad en op het platteland ten opzichte van leden van diverse klassegroeperingen met elkaar te vergelijken. Men wijst op het grote belang van kennisname van de lokale taal en van de waarden, normen en gewoontes van het land. Vanzelfsprekend speelt dat alles een voorname rol bij het leggen en onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met Afrikanen. De introductie van een vak Omgangskunde op de voorbereidingscursus en voorlichting door westerlingen die al geruime tijd in het gastland wonen, zoals bijvoorbeeld sommige missionarissen en zendelingen, zou deskundigen minder aanstoot doen geven. Een oplossing voor het probleem van het blanke isolement biedt deze instructie echter niet.

Immers, wanneer contactmoeilijkheden uitsluitend worden verklaard uit een verschillende culturele achtergrond, gaat men voorbij aan een factor welke naar mijn mening van essentieel belang is: de machtsongelijkheid tussen de deskundige en de lokale bevolking. Ontwikkelingswerkers vormen de onmisbare schakel in de samenwerking tussen arme en rijke landen. Daaraan en aan het feit dat zij de rijke donor vertegenwoordigen, ontnemen zij een grote potentiële en reële macht. De luxe villa en het goede salaris vormen daar de tastbare bewijzen van. De hoofdoorzaak van het gebrek aan persoonlijk contact is naar mijn mening deze machtsongelijkheid: *(assistent-)deskundigen realiseren zich onvoldoende hoe rijk en hoe machtig ze zijn in vergelijking met de bevolking van het gastland.* Er bestaat een enorme kloof tussen hen en de arme massa. Hun levensomstan-

digheden steken zelfs vaak in gunstige zin af bij die der lokale elite. Hun toenaderingspogingen zijn daarom altijd pogingen om een kloof te overbruggen, niet alleen in culturele zin, maar ook wat het vermogen betreft om de levenssituatie naar eigen wens in te richten. De reactie om troost, steun en verstrooiing te zoeken bij collega's, die op dezelfde manier teleurgesteld zijn, is weliswaar begrijpelijk, maar werkt averechts.

Goede betrekkingen met de hulpontvanger zijn van evengroot belang als technische bekwaamheden, sociale kwaliteiten zijn onmisbaar wordt ontwikkelingswerkers gedurende voorbereidingscursussen voorgehouden. Velen van hen beschouwen de mogelijkheid om naast formele, ook informele betrekkingen te onderhouden met Afrikanen, als een der aantrekkelijkste aspecten van een verblijf in Afrika. Dat maakt het contactprobleem tot een pijnlijk probleem, waarover deskundigen niet gemakkelijk informatie geven, het in eerste instantie zelfs dikwijls ontkennen. Want wanneer zij nauwelijks Afrikanen leerden kennen, falen deskundigen in zekere zin in hun missie én voor hun eigen gevoel. Ik ben van mening dat het onjuist is de ontwikkelingswerker als individu op te zadelen met een probleem, dat voortkomt uit de aard van het samenwerkingsverband.

Ontwikkelingswerkers moet de mogelijkheid geboden worden contracten met een langere looptijd dan de gebruikelijke twee jaar te sluiten. Daarmee wordt ingespeeld op de reële behoefte aan arbeidszekerheid bij ontwikkelingswerkers en wordt iets van de vrijblijvendheid van hun aanwezigheid weggenomen. In de voorbereidingscursussen moet gewezen worden op de vóór- en nadelen van het (potentiële) lidmaatschap van deskundigen van een blanke gemeenschap.

Daarnaast zal men zich meer inzicht moeten verschaffen in dit aspect van ontwikkelingssamenwerking door de mening en ervaringen van de betrokkenen met inbegrip vooral van de hulpontvangers te onderzoeken. Case-studymateriaal en participerende observatie zouden wellicht bruikbare informatie kunnen opleveren.

Noten

1. De termen 'ontwikkelingswerker' en 'deskundige' gebruik ik als synoniemen voor '(assistent-)deskundige'. Het gebruik van het mannelijk persoonlijk voornaamwoord bij deskundige vind ik eenvoudiger dan hij/zij. (Bij het Directoraat Internationale Technische Hulp, DITH, schat men het percentage uitgezonden vrouwelijke deskundigen in 1979 op nog geen 1% van het totale aantal).

2. Het totale aantal Nederlandse assistentdeskundigen en deskundigen in het veld bedroeg in 1978 2060. (Projectenlijst september 1979, Voorlichting Ontwikkelingssamenwerking, Ministerie van Buitenlandse Zaken).

3. De ontwikkelingssamenwerking is uitgangspunt en wordt hier op zichzelf niet als probleem ter discussie gesteld. Ik stel me daarbij op het standpunt dat de rijke landen, mits daartoe uitgenodigd door de hulpontvangers, zich wel in die samenwerking moeten

begeven. (Zie ook Myrdal 1970: 27).

4. Het interessante verslag van een studiereis ten behoeve van stichting Nederlandse Vrijwilligers door Jongmans 1977 vermeldt wel uitspraken en meningen van enige Afrikanen.

5. Het cijfermateriaal bij de meeste genoemde onderzoeken is summier en/of onvolledig en wordt daarom hier niet vermeld. Cruise O'Brien verwijst voor cijfermateriaal naar haar onderzoeksrapport.

6. Zie over contactproblemen van antropologen bijvoorbeeld Bleek (1978) en de discussie tussen Bleek en Van Binsbergen in *Human Organization* 38 (2) 204-209, 1979.

7. Zie voor een bijtende kritiek op Amerikaans én Russisch imperialisme in technische bijstand Lederer en Burdick, *The ugly American*, 1959.

8. De kritiek van J.C. Breman en H. A. J. Coppes op de ideeën van J. F. de Jongh over het te volgen Nederlandse ontwikkelingsbeleid, die een westers-etnocentrische denkwijze wordt verweten, vooral blijkend uit de manier waarop hij het begrip 'ontwikkeling' gebruikt, komt in strekking overeen met dit citaat. (Rapport Nationale Advies Raad voor Ontwikkelingssamenwerking, 1976).

9. Zie voor een kritiek op Galtung ook K. E. Boulding (1977).

10. Zie hierover ook de discussie in de *Sociologische Gids* (1974 en 1975) tussen K. van der Veen en E. Brunt-de Wit.

Aangehaalde literatuur

- Adams, A., Open letter to a young researcher. Ongepubliceerd stencil, 1978
- Alverson, M. S., Peace Corps Volunteers in Rural Botswana, *Human Organization*, 36, 1977: 274-281.
- Ashcroft, J. A., A conspiracy of Courtesy, *International Development Review*, Focus, 1974: 8-11.
- Beulink, A., Veldexploratie ten behoeve van de DITH-voorbereidingscursus. Deel I, Oost Afrika. KIT, Amsterdam, 1974.
- Binsbergen, W. van, in: *Human Organization*, 38, 1979, 205-209.
- Bleek, W., *Achter de coulissen*, Van Gorcum, Assen, 1978.
- Bleek, W., Envy and inequality in fieldwork: an example from Ghana. *Human Organization*, 38, 1979: 200-205.
- Bott, E., Conjugal Roles and Social Networks. In: *The Family*. Eds. Bell, N. W. and Vogel, E. F., Free Press, New York, 1960.
- Boulding, K. E., Twelve friendly quarrels with Johan Galtung. *Journal of Peace Research*, 14, 1979: 75-86.
- Breman, J. C. en Coppes, H. A. J., In: Toekomstige grondslagen voor ontwikkelingssamenwerking. Verslag van een discussie. Nationale Advies Raad voor Ontwikkelingssamenwerking, Den Haag, 1976.
- Brunt-de Wit, E., East is East, and West is West: the Twain will not meet unconditionally, *Sociologische Gids*, 22, 1975: 126-130.
- Byrnes, F. C., 'Role Shock!': an occupational hazard of American technical assistants. *Annals of the American Association of Political and Social Sciences*, 1966, 368: 95-108.
- Cohen, E., Expatriate communities. *Current Sociology*, 1977, vol. 24.
- Cruise O'Brien, R., *White society in black Africa: The French of Senegal*. Faber, London, 1972.
- Cruise O'Brien, R., Some problems in the consolidation of national independence in

- Africa. The case of the French expatriates in Senegal. *African Affairs*, 1974, no. 73 (290): 85-94.
- Dechering, W. H. J. C., Beemen, E. K. van, Schoenmakers, M., Motivatie buitenlandse uitzending. Deel I: assistent-deskundigen, Rijks Universiteit Leiden, 1977.
- Galtung, J., A structural theory of imperialism, *Journal of Peace Research* 3, 1971: 81-117.
- Goodenough, W. H., *Coöperation, in Change*, Russell Sage Foundation, New York, 1963.
- Groenewegen, A. J.M., Vries, A. de, De deskundige gezien door de bril van de counterpart, IAC Wageningen, 1975.
- Jansen, L., Evaluatie van het programma voor universitaire projecten van ontwikkelings-samenwerking, CESO, Den Haag, 1976.
- Jongmans, D. G., Verslag van een studiereis naar West-Afrika ten behoeve van de opleidingen van de SNV, KIT, Amsterdam, 1977.
- Konter, J. M., Konter-Katani, M. M. B., Kortsluitingen in ontwikkelingssamenwerk. In: *Ideeën en idealen in ontwikkelingssamenwerking*, Red. J. H. Konter, Nelissen, Bloemendaal, 1976.
- Lederer, W. J., Burdick, E., *The ugly American*, Corgy Books, London, 1959.
- Lindholm, S., *Appointment with the Third World, experts and volunteers in the field*, Dag Hammarskjöld Foundation, Upsala, 1974.
- Linton, N., The role of the expatriate in developing countries, *International Development Review*, 1970: 24-27.
- Molen, G. van der, Case-study of an Agricultural University Project in Cameroon. CESO, Den Haag, 1978.
- Myrdal, G., *The challenge of world poverty: a world anti-poverty program in outline*, Random House, New York, 1970.
- Negroni, F. de, *Les colonies de vacances*, Editions Hallier, 1977.
- Ochieng, Ph., Stem uit ontwikkelingsland (van iemand die er hóórt). Opleiding Nederlandse Vrijwilligers. 1970, St. No. 11/8.
- Phillips, D. L., *Knowledge from what? Theories and methods in social research*, Rand McNally, Chicago, 1972.
- Renes, P. B., Engagement tot ontwikkelingsbijstand, de ontwikkelaar als missionaris nieuwe stijl. In: *Ideeën en idealen in ontwikkelingssamenwerking*. Red. J.H. Konter, Nelissen, Bloemendaal, 1976.
- Renes, P. B., Commentaar op het Leidse onderzoek naar de 'motivatie buitenlandse uitzending', *Overzicht*, jan. 1979: 21-24.
- Veen, K. W. van der, The East-west encounter: cooperation in an Indo-Dutch research team, *Sociologische Gids*, 21, 1974: 375-392.
- Veen, K. W. van der, Ontmoeting en communicatie, antwoord op E. Burnt-de Wit, *Sociologische Gids*, 22, 1975: 126-130.
- Thairu, K., The African civilization. East African Literature Bureau, Kampala '75.